

Rigó Balázs¹**Állam- és jogelméleti olvasatok az Utópia kontextusairól és szerzőjéről Maczelka Csaba műve kapcsán²***I. Bevezető*

Ígéretes kezdeményezéssel találkozhat az olvasó, amikor a *Napkút Kiadó UniText sorozatának*³ második kötetét, *Maczelka Csaba: Egy ember az örökkévalóságnak: Thomas More. Az Utópia előzményei és közege* című munkáját veszi kézbe. A sorozat – miként azt az elülső fülszövegen feltüntetik – a magyar és a világirodalomból egy-egy szerzőt, korszakot vagy művet kiemelve kortárs értelmezési lehetőségeket kíván nyújtani az olvasónak, akik a sorozatszerkesztők célja szerint elsődlegesen az egyetemisták és a középiskolai diákok, továbbá szükségyszerűen az órára készülés során a tanárok közül kerülnének ki. Emellett nemcsak tudományos, hanem ismeretterjesztő szempontból is szeretnének az olvasói igényeknek megfelelni, amelyet a mű tudományos mégis közérthető nyelvezete, a lábjegyzetek hiánya és a praktikus szempontokat követő mellékletek, kiegészítések, széljegyzetek kétségkívül elősegítenek. Látva az oktatást érintő kapacitáshiányt és egyéb problémákat, erős kétségeink vannak, hogy létezik-e ma Magyarországon olyan középiskola, ahol a sorozat első darabjától eltérően, amely Zrínyi Miklós költészetét mutatja be, akár fakultáción, akár rendes (angol)irodalomóra keretében lehetőség nyílik az *Utópia* elemzésére, avagy Maczelka Csaba könyvének feldolgoz(tat)ására, hiszen a szerző is csak annyit állít, hogy az *Utópia* a gimnáziumi tankönyvekben említés szintjén kerül elő. Mégis, a kétségkívül utópikusnak ható célok kitűzését, azaz az *Utópia* és a humanizmus mélyebb ismeretét a közoktatás szintjére levinni, nincs jogunk elvitatni a sorozatszerkesztőktől. Sőt, csak támogathatjuk benne őket. Meseország mindenkié.

Mivel az *Utópia*, a lankadatlan tudományos érdeklődésen túlmenően jog- és állambölcseletből számos karon a tananyag részét képezi, valamint jogtörténetből is időről-időre szóba kerül a szemináriumokon, nem éreztelen, hogy Maczelka Csaba munkája a jogászok számára is látókörbe kerüljön. Jelen írás így a recenzió kritikai műfaján átlépve, szándékosan a figyelemfelkeltés, sőt ajánlás céljával is született – miközben problémafelvető, további kutatásra ösztönző fejtegetéseket is tartalmaz. Tehát annyiban megelőlegezi recenzióktól az elemzés végén elvárt értékelést és a használhatóságra való utalást, hogy már az elejétől fogva kifejezetten a jogi oktatásban és kutatásban való hasznosság oldaláról vizsgálja a művet. A recenzió végkövetkeztetése ezáltal nem kétséges, hiszen immanensen hasznos, oktatásban és kutatásban kamatoztatható és kamatoztatandó munkáról van szó. A – műfaji – határok átlépése természetesen szükségyszerű is, hiszen *Utópiáról* (1516) írunk, az iránta való több mint félévezredes szakadatlan figyelem ezzel remélhetőleg még tovább tart.

Annak elemzése, hogy általában egy szöveget – legyen az jogi, irodalmi vagy határterületen fekvő, mint pl. az *Utópia* vagy fejedelmi intelmek – mennyiben lehetséges, érdemes avagy kell az irodalomtudomány eszköztárába tartozó módszerekkel vizsgálni a jogtudományban, nem tartozik ennek a recenzióknak a vizsgálati tárgyába. Ugyanakkor jelezzük, hogy az irodalom- és a jogtudomány kapcsolatából kinövő, egyszerűen csak jog és irodalomnak

¹ Adjunktus (PhD), ELTE-ÁJK, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0003-0112-9546 E-mail: rigo.balazs@ajk.elte.hu DOI: 10.59558/jesz.2023.4.177

² Maczelka Csaba: *Egy ember az örökkévalóságnak: Thomas More. Az Utópia előzményei és közege*. Napkút Kiadó, Budapest, 2020, Sorozat: UniText 2, pp. 116. ISBN 978 963 263 979 6

³ <https://napkut.hu/maczelka-csaba-egy-ember-az-orokkevalosagnak-thomas-more-591>

hívott kutatási irány önálló, gyorsan fejlődő tudományterületté kezd válni, illetve már vált a jogelméleten belül.⁴ Az irodalomtudományt és a jogtudományt azonban más-más problémák foglalkoztatják, eltérő kérdéseket tesznek fel, amire különböző válaszok születnek, ezzel pedig szükségszerűen csak a távolból tekintenek egymás eredményeire. Az alábbi elemzés éppen azt a célt szolgálja, hogy – a recenzióktól elvárt kritikai megközelítést is szem előtt tartva – bemutassa, hogy Maczelka Csaba művéből melyek azok az elemek, megközelítésmódok, amelyeket a jog- és állambölcselet során is gyümölcsöztetni lehet, és visszahatásként azok a jogelméleti-, jogtörténeti olvasatok is előkerülnek, amelyek az irodalomtudomány számára is magyarázatul szolgálhatnak.

Az *Előszó*ban mindazok a toposzok szerepelnek, amelyek nem hiányozhatnak egy Morus (1478-1535) – a szerző által végig az eredeti angolban More-nak használt – életrajz nyitó oldalain. Ezek a figyelemfelkeltés mellett a hazai More-kutatás aktuális állásába is betekintést nyújtanak, így az avatatlan olvasó – a sorozatszerkesztők célja szerinti egyetemista – egyben kiindulási pontként is felhasználhatja őket. Említés esik Kardos Tibor fordítására, Chambers Morus életrajzára, Morus 1935-ös szentté avatására, a kötet címét kölcsönző 1966-os filmre, amely Robert Bolt drámája és forgatókönyve alapján született, végül arra az ellentmondásra, amely a lelkiismeret szentjét⁵ és a kérlelhetetlen protestánsüldözött kíséri.

Azt már csak az avatottabb vagy a *Bibliográfiát* tüzetesen végig bogarászó olvasó ismeri fel, hogy az „örvendetesen virágzó magyarországi utópiakutatás” mögött elsősorban Kroó-Katalin és Bényei Tamás munkái, különösen az *Utópiák és ellenutópiák* c. kötet⁶, benne Tóta Péter Benedek Utópia-elemzésével⁷; a „legismertebbnek tekinthető Chambers-alapmű”⁸ pedig közel egy évszázaddal ezelőtti megjelenésével (1935 – nem véletlenül); míg a „lelkiismeret szentje” Walter Nigg életrajzára utalva⁹ mind-mind azt jelzik, hogy a hazai olvasó számára magyarul eddig nem olvasható ismereteket fogunk kapni¹⁰, ahogy azt a szerző a látszólag irodalomban hiányt nem szenvedő olvasó megállapítással sejteti.

Mivel egy irodalomjegyzék korlátlanul bővíthető, és a munkának nem célja egy átfogó monográfia mértékű apparátus rendelkezésre bocsátása, így minden olvasó számára valóban csak a szükséges, ám elégséges kiindulási alapokat tudja biztosítani. Talán a politikaelméletre való pusztán utaláson túl Moór Gyula és Kardos Tibor *Utópia*-kiadásokban¹¹ megtalálható

⁴ Ennek példája a 2009-ben kétévente konferenciával és tanulmánykötettel jelentkező „Tanulmányok a jog és irodalom és irodalom köréből” sorozat. Első kötet: Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Könczöl Miklós (szerk.): Iustitia kirándul: tanulmányok a „jog és irodalom” köréből. Budapest, Szent István Társulat, 2009, 270 o. A legutóbbi kötet: Fekete Balázs – Molnár András (szerk.): Iustitia emlékezik: Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, 2020, 288 o. A kezdeményezés értékelő összegzéséhez lásd: Fekete Balázs: „Jog és irodalom” Csendes forradalom a magyar jogelméletben? In Korunk (Kolozsvár), vol. 31, 2020/3. szám, 77-86. o. A jog és irodalom helyéhez a kortárs jogelméletben lásd: Nagy Tamás: Jog és irodalom. Kezdetek és eszmények. In Iustum Aequum Salutare vol. 3 2007/2. szám, 57-70. o. és Nagy Tamás: „S ő levelemre a városunkba jön”, avagy hány életük van a jog és irodalom kutatásoknak? In Fekete Balázs – Fleck Zoltán (szerk.): Tanulmányok a kortárs jogelméletéről. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015, 343 o., 115-168. o.

⁵ Itt kell említést tenni More Erősítő párbeszéd balsors idején c. munkájának hazai kiadásáról, amely Szöcs Géza szerkesztésében és Gergely Zsuzsa fordításában jelent meg a Szent István Társulat kiadásában, Budapesten 2004-ben, természetesen ezt a munkát Maczelka Csaba irodalomjegyzéke is tartalmazza.

⁶ Kroó Katalin – Bényei Tamás (szerk.): Utópiák és ellenutópiák. L'Harmattan, Budapest 2010.

⁷ Tóta Péter Benedek: Kinek Se-Hol-Se Jó? (Az Utópia abszurd dicsérete). In Kroó Katalin – Bényei Tamás (szerk.): Utópiák és ellenutópiák. L'Harmattan, Budapest, 2010, 19-30. o.

⁸ R. W. Chambers: Morus (ford. Nyilas Vera). Budapest, Gondolat, 1971, 434. o.

⁹ Walter Nigg: Morus Tamás, a lelkiismeret szentje. Budai Ferences Rendház. [é.n.] 127. o.

¹⁰ A magyar(nyelvű) művek közül még Pintér Károly: Idealizmus, politika és mártíromság: Morus Tamás arcai. A Dunánál, vol. 2, 2002, 33-43. o. és Petneházi Gábor: Utópia vagy reform? Erasmus és a keresztény humanizmus. In Kiss Erika – Zászkaliczky Márton – Zászkaliczky Zsuzsanna (szerk.): Ige-Idők (A reformáció 500 éve) Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2019. 149-155. o. jelenik meg az irodalomjegyzékben.

¹¹ Az első teljes Utópia-fordítás 1910-ből, Kelen Ferenc tollából származik. Geréb László fordítása 1942-ben, míg

kísérőtanulmányai helyet kaphattak volna az irodalomjegyzékben, tekintve, hogy bevallottan Kardos Tibor fordítása a legsikerültebb, így az ő tanulmányát számos kiadás eleve tartalmazza. Az angol nyelvű irodalom természetesen sokkal bővebb és politikaelméletre való utalást is magában foglal. Sőt, kiegészítve a *Bevezetésben* található *Kiadások, források* alfejezettel, amelyhez az irodalomjegyzékben már internetes elérhetőség is társul, az érdeklődő egyetemista mellett már a felvértezett oktató-kutató is naprakész ismereteket is szerezhet a Morus-kutatás jelenlegi állásáról.

A szerző bevallottan elsődleges célja, hogy az *Utópiát* azoknak a More-szövegeknek a társaságában tárgyalja, amelyek a nagy mű előtt és körül születtek. More legfontosabb munkáit a mű végén található *Kronológiában* sorolja fel a szerző ezzel nyújtva évszámokra és műcímekre szorító életrajzi áttekintést. Az *Utópia* előtt vagy vele párhuzamosan született munkák azon túl, hogy magyarul alig, vagy egyáltalán nem olvashatunk róluk, azért rendkívül értékesek, mert bepillantást engednek azokba a témákba és motívumokba, amelyek többé-kevésbé, azaz árnyalatokkal és súlypont-eltolódásokkal a teljes életművön keresztül megmutatkoznak, visszatérnek. Így nemcsak More személyes indíttatású témái, irodalmi *ars poeticája*, hanem az irodalom- és művelődéstörténeti változások, a latin- és az angolnyelv helyzete, illetve a skolasztika és a humanizmus korszakhatára¹², közelebbről az északi (keresztény) humanizmus betetőzése és a reformáció előestéje More pályaképébe ágyazottan szintén megjelennek a műben. Miközben mindvégig jelen van a Tudor-ház hatalomátvétele (1485), valamint More uralkodókkal, különösen VIII. Henrikkel (1509-1547) való, utóbb végzetesnek bizonyuló politikai kapcsolata is – ahogyan azt többek között a *Kontextusok* c. alfejezetben olvashatjuk.

Már ebből a szétválaszthatatlan összefonódásból, tehát szerző és kora egymásra hatásából látható, hogy Maczelka Csaba könyvének címe nem szerencsés. Az főcím Thomas More-t, az embert, az alcím az *Utópia* kontextusát jelöli, miközben a mű olvasása, tartalomjegyzéke, de a *Bevezetésben* található *Felépítés* ill. *Kontextusok* c. alfejezetei is azt erősítik, hogy szerző és műve úgy egymástól, mint a kontextustól el- és szétválaszthatatlan, sőt a szerző kifejezetten kijelenti, hogy nem célja az életrajzot ismertetni, annak vitáihoz hozzászólni. Ebből következően kettő egyenrangú tagból álló cím, pl. a semleges, tárgyilagos és kétségtelenül sűrű *More és az Utópia közege* vagy csak az *Utópiára* való utalás tényszerűbb lett volna. Ugyanakkor teljes mértékben érthető, hogy a teljes pontosságot a szerző feláldozta az eredetileg Erasmus szólásgyűjteményében (*Adagia*) is szereplő, tőle származó, majd a már említett dráma és film toposzá vált, méltán híres és frappáns címe kedvéért – *A Man for All Season / vir omnium horarum / omnium horarum homo*, magyar fordításban: *Egy ember az örökkévalóságnak* (10. o.)

Maczelka Csaba munkája a bevezető fejezetek után három fő részre tagolódik. A pályakezdésre, amely az 1510 előtt született angol nyelvű műveket is magában foglalja; amit More és Erasmus együttműködésének és a középkori skolasztika és a reneszánsz humanizmus művelői közötti vita ismertetése követ; végül maga az *Utópia*, annak kiadástörténete, felépítése, kísérő mellékleteivel valamint az északi humanizmus tárgyalása. Mint jeleztük, a továbbiakban a jogászok számára különös jelentőségű részekre koncentrálnak, míg a kifejezetten az irodalomtudomány érdeklődésére számot tartó kérdésekre legfeljebb csak utalunk.

Kardos Tiboré először 1943-ban jelent meg – ehhez a fordításhoz írt bevezetőt Moór Gyula. Maczelka Csaba Kardos Tibor kis részben tovább csiszolt 1989-es fordítását – mint a mai napig a könyvpiacra kapható legelterjedtebb kiadást – használja. Megjegyzendő, hogy Kardos Tibor az 1989-es kiadásban publikált tanulmányát korábban már több helyen, részben átalakítva, részben pl. stílusbravúrt bemutatva humanista dialógusban megjelentette. A továbbiakban Morus Tamás: *Utópia* (ford. Kardos Tibor), Európa könyvkiadó, Budapest, 1989.

¹² Horváth Eszter Kata: Száz esztendő múltán is örökzöld – Huizinga Őszi középkorának első teljes magyar fordításáról. In *Újkor.hu – A velünk élő történelem*. <https://ujkor.hu/content/szaz-esztendo-multan-is-orokzold-huizinga-oszi-kozepkoranak-elso-teljes-magyar-forditasarol> (2023) (Utolsó letöltés 2023.09.15.)

II. Pályakezdés, angol nyelvű művek

Az iskoláztatás és neveltetés kapcsán kiemelendő, hogy a jog, illetve a jogi munkához szükséges készségek szerepe gyakran háttérbe szorul a humanista hatások feltárása mellett. Már a bevezető stúdiumoknak számító grammatika-retorika-logika tárgyak is alapvető jogi értelmezési módszereket tartalmaznak, ugyanakkor a jogi tanulmányok folytatásával More eredendő és korai lelkesedése a viták, az érvelés iránt is szükségszerűen beteljesül. Időnként átsiklik afelett az irodalom, hogy More édesapja¹³ szintén ügyvéd volt, azaz a családi minta szerepét nem lehet figyelmen kívül hagyni Thomas More szocializációja során. A jogi beágyazottság és a későbbi jogi karrier tudatában talán nem véletlen, hogy szentté avatása után, More többek között a jogászok védőszentjévé vált. A jog szerepére a skolasztikus-humanista érvelésmód kapcsán még visszatérünk.

A neveltetés másik terepe a korban az volt, amikor az ifjúság tehetséges, illetve vagyonos és többnyire nemes tagjai egy-egy méltóság környezetében tölthettek valamennyi időt, ahol a társas viselkedés elsajátítása mellett, a mecénásként is működő egyben a főúri reprezentációt is megvalósító úr, illetve udvartartás hatása alá kerültek a fiatalok. Ez a hatás kiemelkedő More életében, aki John Morton (1420 k.-1500) lordkancellár, Canterbury érseke, utóbb bíboros személyét idealizálva mutatja be politikai témájú munkáiban, így a *III. Richárd történetében* (1513) és az *Utópiában*. Miként Maczelka Csaba megjegyzi, Morton „az ideális művelt politikus és a világi pályán mozgó keresztény értelmiségi típusát is megtestesíti” (18. o.), aki ráadásul az egyik utolsó klerikus a politika és az udvar világában. Bár köztudott, hogy a reformációt követően is sokáig maradnak – többé-kevésbé – a háttérben egyházi tanácsadók az uralkodók mellett – elég csak William Laudra (1573-1645) és a Stuartokra gondolnunk.

Morton személye és minden olyan adalék – könyvtára, kapcsolatrendszere, levelezése, politikai tevékenysége –, amit az irodalomtörténet feltár, abból a szempontból jelentős a jogtörténet, illetve a jog- és állambölcselet számára, hogy szó szerint életre kelti azokat az alakokat, akikre More hivatkozik. Így minél több More munkáiban a feltárt valóságos elem, annál inkább el lehet határolni az elméletet, a gondolat kísérletet a személyes tapasztalattól.¹⁴ Tehát konkrét személyhez, életúthoz lehet kötni azt a dilemmát, amit például a hivatalviselés kapcsán elméleti síkon folytat le. A munkákban leírt minta ezzel az utókor számára is valósággá válik, megszemélyesül. Ezáltal a leírt jelenség nemcsak, hogy jobban érthető lesz, de a pusztán elméletből fakadó túlzott interpretáció veszélyének, azaz az anakronisztikus vagy aktualizáló, prezentista megállapításoknak is elejét veheti.

A szellemi háttér és az angliai humanizmus első generációjának feltárásakor az irodalomtörténeti kutatás mindazokat az eszmei hatásokat teszi összetettebbé, amelyek More-t érintették. Tehát minél inkább megismerjük a kereteket, például az északi humanizmust, annál jobban értjük a mű tartalmát, az abban felvetett kérdéseket, aminek révén remélhetőleg a jogtudomány által az eddig általánosan és jelző nélkül használt humanizmus már nem csak kötelező, gyorsan átugrott frázis lesz. Következésképpen, az elemzés a kontextus irányába tolódik el, ami nem feltétlenül kell, hogy azt jelentse, hogy a textualista elemzést teljesen el kell vetni, mégis hasznos, ha az elemző valamilyen mértékig követi a kontextusba elmélyülő irodalomtudományi kutatásokat. Ebben tud Maczelka Csaba munkája támpontokat nyújtani.

Ami Morton szerepét és More kétségeit az uralkodó szolgálatába állása kapcsán a jogtörténet, valamint a jog- és állambölcselet keretében különösen érdekelheti, az annak átgondolása, hogy Castiglione korszakalkotó műve – és számos egyéb korabeli traktátus –

¹³ Nota bene, a politikaelmélet másik, korabeli állócsillaga, Niccolò Machiavelli édesapja is ügyvéd volt, ugyanakkor More-ral ellentétben nála a jog, mint viszonyítási normarendszer nem kerül elő munkáiban.

¹⁴ Ismét Machiavellire utalva elég csak Cesare Borgia-t említenünk, aki a *Fejedelem* megírásához szolgáltatta a személyes mintát. Vö. Skinner, Quentin: Machiavelli. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1996. 11-69. o.

mellett, amely a „fesztelenül könnyed”¹⁵ udvari viselkedés leírását adja, létezik-e vajon egyéb irodalom az udvar keretében végzett szolgálatról. Tehát annak a folyamatnak¹⁶, amelynek egyik végpontja az udvari ember, míg másik az állam alkalmazásában álló hivatalnok, azaz közszolga, mi lehet a genezise, és ennek van-e egyéb irodalmi vetülete az udvari ember témájú értekezések mellett. More vívódása, hogy az uralkodók szolgálatába vagy alatti szolgálásra adja-e magát, nem más, mint dialógus formában írt töprengés az udvari emberi lét előnyeiről és hátrányairól.¹⁷ Így egy körrel tágabb kontextusban az udvari ember, sőt a közszolgalat elméletének történeti irodalmába sorolható. Mindezek alapján további érdekes eredményekre juthat a kutató, ha ebből a nézőpontból tárja fel a *respublica litteraria* keretében született magánlevelezéseket.

A szolgálatvállalás kérdésének eldöntése korántsem következmények nélküli – ahogy ma sem az a személyes függetlenségére kényes szellemi tevékenységet végző értelmiséginek. A múltban egyrészt a tisztség elnyerésével a tisztségviselő egyben a társadalmi hierarchiában is emelkedett¹⁸ adott esetben egészen a lordkancellárságig. Sőt, tevékenységével az uralkodó hatalmát testesítette meg.¹⁹ Mégis, az uralkodóval elégedetlen, neki ellentmondó hivatalnok – ti. More – a fejével fizetett véleményének szabadságáért. Ahogy a politikában hosszú út kellett ahhoz, hogy a legyőzött, ellenérdekű oldal reprezentánsait annak veresége esetén ne végezzék ki, úgy a fejedelem szolgálatába álló értelmiségi humanistának is sok idő kellett, hogy elbocsátható tisztségviselőnek és ne életével fizető árulónak tartsák amennyiben megkérdőjelezte az uralkodó döntését, politikáját. Természetesen az udvarban, majd az államban működő politikus- és hivatalnokszerpek elválása ugyanezen a folyamat mentén értelmezendő. Végző soron mind a bürokrácia, mind a közszolgalat, mind a politika professzionalizációjának elméleti irodalma és az életutakon keresztül a gyakorlata is ekkor, a humanizmusban kezdődik. More személyes példája, majd tragédiája csak erősíti ezeket a mérőföldköveket. Ez még abban az esetben is igaz, ha a kezdetet hagyományosan *John Salisbury: Policraticus – Az udvaroncok hiábavalóságairól és a filozófusok nyomdokairól*²⁰ c. művéhez tesszük.

Ugyanez a fejezet tartalmazza More négy darab korai angolnyelvű középkori hagyományon nyugvó és humanista motívumokat is tartalmazó versét, amelyeket inkább iskolai gyakorlatoknak tart a szakirodalom, mintsem költői alkotásoknak. A jogászok számára ezek a művek értelemszerűen témáikkal kelthetik fel a figyelmet. A *Tablóversek* című munka, amelyet More az atyai házban található falikárpithoz írt, az emberi élet különböző szakaszait mutatja be. Tekintve, hogy *Utópia* társadalmi oldalról teljes mértékben patriarchális,²¹ míg gazdaságiról paternalista berendezkedésű állam, az öregkorról szóló strófa korántsem meglepő. Az időben későbbi munkában az öregek bölcsességük miatt érdemelnek kitüntetett figyelmet, míg a versben az öregkor bár az utolsó, mégis a legjobb része az életnek, mivel a bölcs agg

¹⁵ Vigh Éva: Baldassare Castiglione és az Udvari ember (Utószó). In Baldassare Castiglione: Az udvari ember. (ford. Vigh Éva), Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2008, 317-344. o.

¹⁶ Vigh Éva: Éthos és kratos között. Az udvari ember a 16-17. századi Itáliában. Osiris, Budapest, 1999. és Rácz Lajos: Az udvari embertől a kormányzati bürokratáig. 197-213. o. In uő: Rex et Regnum. Tanulmányok a magyar politikai gondolkodás és kormányzás történetéből. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016.

¹⁷ Vigh Éva: A barokk színlelés művészete és Torquato Accetto. JATEPress, Szeged, 1997. 5-32. o. In: Torquato Accetto: A tisztességes színlelésről (ford. Vigh Éva), JATEPress, Szeged, 1997.

¹⁸ Kelemen Miklós: Kormányzás és közigazgatás – a közigazgatás történeti kialakulása, fogalma. In Földi András (szerk.): Összehasonlító jogtörténet. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2018, 193-195. o. és Illés József: Az újkori alkotmányfejlődés elemei. (XV. század második fele és XVI. század.) Kilián Frigyes, Magyar. Királyi Egyetemi Könyvtár. Budapest, 1898, 5-51. o.

¹⁹ Kelemen Miklós: Az igazgatás személyi állománya és a közszolgalati jog történeti fejlődése. In Földi András (szerk.): Összehasonlító jogtörténet. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2018, 232-237. o.

²⁰ Salisbury, John of: Policraticus (ford. Somfai Anna). Atlantisz Kiadó, Budapest, 1999, 252. o.

²¹ Rigó Balázs: Sir Robert Filmer és a patriarchális államelmélet: Érzelmek, család és a hatalom legitimitációja a kora újkorban. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, PhD-értekezés, pp. 346. o.

képes a leginkább hozzájárulni az állam (*publike wele*) működéséhez – foglalja össze a szerző (22. o.). Érdekes módon az államelméleti munkában az emberi, míg az emberi élet természetét leíró munkában a politikai megközelítés tűnik elő, azaz a tartalom és a forma harmonikus egysége megbomlik, miközben az ember és a politikum humanista szétválaszthatatlansága bebizonyosodik. A patriarchalizmus átható jelenléte ugyanakkor nyilvánvaló, még ha az irodalmi szempont inkább múlandóságként érzékeli az életkort és annak tiszteletét.

Az *Erzsébet királyné panasza* c. munka első ránézésre sokkal egyértelműbben szól a halandóságról, hiszen More VII. Henrik (1485-1509) feleségének, Erzsébet királynénak (1466-1503) bekövetkezett halálából fakadó gyászból merített. A vers egyes szám első személyben, moralizáló hangnem szól a hátrahagyottakhoz, a királyi családhoz és gyermekekhez, akikkel More akkor már személyes, közeli kapcsolatba került. A vers szereplője, az elhunyt királyné „arra inti az itt maradókat, hogy hiába bíznak gazdagságukban és a világi javakban, a vég közel van” – összegzi Maczelka Csaba (23. o.). Jóllehet a szerző a középkori irodalmi hagyományt emeli ki, nem mehetünk el amellett az értelmezés mellett sem, hogy a szerző által meggyőzően bizonyított középkori szerkezetbe, kifejezésmódba – tehát formába – ágyazva, sőt rejtve, de tartalmában akár a római császárok fülébe suttogott *memento mori* figyelmeztetést is kiolvashatjuk a versből. Erre a lehetőségre az jogosít fel minket, hogy akár mennyire is gyermekeiért aggódó édesanyát ábrázol a vers, mégiscsak törvényes hatalommal – sőt a trón iránti jogcímet tekintve VII. Henrikénél tulajdonképpen erősebb jogcímmel – rendelkező személyről van szó.²² Tehát nemcsak az ember múlandó, hanem az emberrel hatalma is sírba száll. Van az a zsarnokság, amivel szemben ez a felismerés az egyetlen remény. Nem meglepő módon, *Utópiában* a tisztségek – beleértve a fejedelmét – is nem örökletesek – talán nem véletlenül.

A harmadik vers, *Vidám tréfa egy poroszlóról, aki kolduló barátinak ment* c. munka igazi helyzetkomikum, miközben számos társadalmi-jogi kérdést és csavart vonultat fel. Nevezetesen, a címszereplő, a poroszló kolduló barátinak álcázza magát, hogy az adóst elkapja, aki egy barátja házába zárkózott be, ott nyert menedéket, és emiatt a hitelezők a követeléseiket nem képesek behajtani rajta. A történet végén az álruhás barátot az adós kipenderíti, míg More levonja a tanulságot, miszerint mindenki maradjon meg a saját mesterségénél, különben pórul jár. A feloldás elmarad, az igazságszolgáltatás képviselője húzza a rövidebbet a bűnösrel szemben. A helyzet több szempontból is sarkaiból kifordított, sőt számos ponton az *Utópiában* is egyről-egyre megjelenik. A nyilvánvaló jogi problémán túlmenően, miszerint az adósságot meg kell fizetni, előkerül a(z) egyházi) menedékhely sérthetlenségének kérdése (*asylum*-jog), tehát az, hogy világi személy beléphet-e oda és szolgáltat-e a világi törvények alapján igazságot. A 16. század előtt ugyanis az adóst jogi védettség illette, ha hitelezői elől jogilag elismert menedékhelyre szökött. Az álcába öltözés újabb problémákat vet fel, hiszen a jogszerűséget képviselő személy eljárhat-e megtévesztéssel, azaz csalárd, törvénytelen módon. A beöltözés természetesen a valóságot is próbára teszi. Tétélezzük fel, hogy a poroszló sikerrel jár, ez esetben a jogszerűség szemben állna a tényszerűséggel, tehát azzal, hogy valójában az erőszak a perdöntő, a jog pedig csupán a nyers erő álcája. Az álca révén adja magát a csak gúnyajukban szerzetes személyek fricskázása, de ide tartozik az álruhában kolduló személyek kifigurázása is. Előbbi téma, természetesen az egész egyházra kiterjesztve további súlyos képzettársításokat hordoz magában, míg az utóbbi jelenség műfajteremtő, hiszen számos *liber vagatorum*, csavargók könyve született a korban, és a korabeli városi szabályrendeletekben is rendezendő kérdésként jelenik meg az álkoldusok rafinériája.²³ A vers tehát jóval több, mint

²² A jogcímmel lásd: Horváth Eszter Kata: A Rózsák Háborúja mint örökösödési háború. In *Külügyi műhely* 5. évf. 2023/1-2. sz. 321-342. o.

²³ Rigó Balázs: A Liber Vagatorum és a világi szegényügyi igazgatás kezdetei Strasbourgban (1509-1523) – Szatíra a koldulásról a reformáció előestéjén. In Mezey Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2021, 361 o., 293-300. o.

egy kitűnően eltalált és felépített társadalmi szatíra (24-25. o.).

A negyedik munka a *Fortuna-versek*, a Szerencse fogandóságáról, az istenasszonyhoz való eltérő hozzáállásokról értekező komoly hangvételű elmélkedés. Itt talán csak annyiban számíthatunk a jogászai nézőpontra, hogy ha összehasonlítjuk Machiavelli híres-hírhedt *Fortuna*-képével a versben lévőt. More-é ugyanis csak részben tartalmazza azt az individuális attitűdöt, hogy az ember vegye saját kezébe a sorsát, mivel a szerencse kiszámíthatatlanul forgandó, míg Machiavelli emberképében az egyén teljes mértékben ura a szerencséjének. A saját sorsát kezébe vevő ember és a közösség, amibe az individuum beleolvad, illetve amivel sodródik, a vízvázlat a fejedelmi tükrök és az *Utópia* emberképének vonatkozásában. A *Fortuna-versek* mentén egyéb közvetlen tematikus kapcsolat nem mutatható ki a szerencse, az emberkép és *Utópia* berendezkedése, jellege között. A *Fortuna-versek* igazságtartalmának bizonyítéka, hogy More utolsó kettő, angol nyelvű – szintén a szerencsééhez kapcsolódó – verse immár nem a karrier eleji frissességtől, tett- és becsvágytól hajtva, hanem belenyugvásból, sőt a Tower-ben a vesztőhelyre várva született (26-28. o.).

A *Giovanni Pico élete* c. munkában (1510) More Pico della Mirandola (1463-1494) életén és művein keresztül azt a fent már ismertetett, majd a későbbiekben vissza-visszatérő dilemmát járja körbe, miszerint a valódi és nemes filozófusnak mennyiben kötelessége fejedelmek szolgálatába állni, ha hű akar maradni filozófus jelleméhez. Az *Utópia* első könyvének egyik fő üzenete pontosan ennek a problémának a kifejtése, amelyet a szakirodalom J. H. Hexter nyomán a tanácsadással szülő dialógusnak nevez (33. o.). A párbeszéd mai napig az írástudók közügyekben – sőt akár a politikai csatározásokban – való részvételének az ellentmondásosságára (árulásának veszélyére?) hívja fel a figyelmet. A dilemma, hogy a filozófus a tudását a közérdek szolgálatában – és kár lenne tagadni – kalmár módjára pénzre váltva értékesíti, miközben a szabadságvágya, a – politikai – Szerencse fogandóságának való kitettség és az anyagi kiszolgáltatottság, azaz a megbízó érdeke felülírja a tudásnak önmagáért szentelt független, nyugodt, a hívságos dolgokat elutasító és erényes élet ethoszát. Mirandola példája azért lebeghetett More előtt, mert jóllehet sikerei és ismertsége csúcsán előbbi a vagyonát önként szétosztotta és a kegyesség felé fordult, feltehetőleg mégsem gyötörte lelkiismeretfurdalás, nem engedett a fejedelmek és a közügyek csábításának, azaz annak, hogy formálja az ország sorsát – míg ez More-ról a nyilvánvaló életútbeli hasonlóságok ellenére egyáltalán nem mondható el. Ez az oka annak is, hogy More szemében Mirandola a nem feltétlenül pozitív értelmiségű személyek egyik első példája.

A kegyesség felé fordulás több okból sem véletlenül kerül előtérbe More munkáiban. Életrajzából tudjuk, hogy három évet a karthauziak kolostorában töltött, ahol a kolostor kitűnő könyvtára állt rendelkezésére. Sőt, *Utópia* lakosai ruházatának egyformasága, tartóssága, spröd anyagból való készítése, az étkezéseken meghatározott szigorú ülésrend, az előljárók pulpitusra helyezése, az étkezés előtti olvasás és mindenek előtt a vagyonközösség, az állam által meghatározott szükségletek mértéke és ezek kielégítésének megszervezése feltűnő rokonságot mutat egy szerzetesi közösség berendezkedésével. A fizikai szükségletek – élelmezés, ruházkodás – kielégítése mellett a lélek szükségletei elvezetnek ahhoz a szintén ellentmondásos helyzethez, miszerint mennyiben lehet az ókori – pogány – szerzőket és tanításait összeegyeztetni a keresztény kegyesség elveivel. Tehát miként lehet az ókori műveltség segítségével az *Ecclesia semper reformanda* elv keretében megújítani a keresztény teológiát és hitéletet. Az északi humanizmus More-ral és legfőképpen Erasmus-szal ezt a szellemi kihívást kísérli feloldani.

More számára a humanista műveltséggel rendelkező, istenfélő világi ember modellje nem más, mint Morton érsek, aki azonban a politikában is megmérette magát, tehát fejedelmek szolgálatába állt. Míg ez Erasmusról nem mondható el. Eltekintve attól a kísérlettől, hogy *A keresztény fejedelem neveltetése* c. munkájával megmutatta, hogy szívesen válna a leendő V. Károly német-római császár (1519-1556) nevelőjévé, Erasmus kényesen ügyelt

függetlenségére, pedig számos fejedelem ostromolta, hogy menjen az udvarába – azaz álljon szolgálatba²⁴. Tehát More mércéje alapján Erasmus sem a tökéletes istenfélő világi értelmiség képe – igaz, Maczelka Csaba mindezek ellenére Erasmust More-szemével annak tekinti (37. o.) – bár ezt nyilvánvalóan sosem vetette a kiváló és legendás barát szemére. Nem úgy, mint Erasmus, aki finom élccel megjegyezte, hogy csodálatos jelleme mivé nem teljesebb volt, ha More Itáliában pallérozódik (21. o.). Köztük ezek a baráti csipkelődések feltehetőleg mindennaposak voltak, gondoljunk csak a *Balgaság dicséretének* görög nyelvű címére (*Morias Enkomion*), amelyről Erasmus kifejezetten írja, hogy egy másik kópétól, ti. nem a Balgaságtól, hanem Morus-tól nyerte az ihletet a címhez. A nevezetes gyémánt történetet pedig nemcsak More írta le az *Utópiában*, hanem Erasmus is az előbbi művében – ti. kinézetre a gyémánt és az üveg egyforma, az ékszer pedig a látszatával gyönyörködtet, tehát szabad szemmel senki sem tudja megállapítani, hogy az üveg valódi-e, minek következtében More feleségének üvegből készült – ezért számottevően olcsóbb – ékszert ajándékozott, aki olyan hálás volt, mintha igazit kapott volna.

A praktikus kegyesség, tehát, hogy tevékenysége révén miként válhat egy jó keresztény a társadalom hasznos tagjává, nemcsak az ókori szerzők és a kontemplatív vallásos élet intellektuális összeegyeztetését igényli a humanista teológiában, más megközelítésben az északi keresztény humanizmusban, hanem sokkal inkább a közösségért való aktív tevékenységet, azaz a politikában való részvételt a vallásos elhivatottsággal, a gyakorlatias hitéleti munkával. Az ellentmondás a mai napig tartó politikai moralizmus és realizmus vitáját jeleníti meg személyes példákon – Morton, Mirandola és More maga – keresztül. A kortársakat rendkívüli mértékben érdeklő kérdésre tekinthető határozott válaszként Machiavelli korszakalkotó műve, aki elveti az erkölcsöknek való megfelelés kényszerét, kijelentve, hogy a politikát egyszerűen nem a moralitás mércéjével kell vizsgálni (vö. az 57. oldalon írtakkal). More és mindazok, akik akár beálltak a fejedelmek – a reálpolitika – szolgálatába, akár éppen a politika velejárói miatt nem engedtek a kísértésnek, teljes mértékben érezték Machiavelli igazát, még ha szerették volna, hogy a politika másként működjön. Fortuna azonban mindenkire lesújtott, elveiért More az életével fizetett, míg Machiavelli az utóéletével – a megbélyegző machiavellizmussal – fizet mind a mai napig.

More a latin és angol nyelven egyszerre készült, ám végül befejezetlenül maradt *III. Richárd története* c. munkát 1513 körül kezdte papírra vetni. Jóllehet a hitelességet torzító, ám klasszikus retorikai, történetírói elemek fajsúlyosan jelen vannak benne, mégis bekerült az angol történeti gyűjteményekbe (34. o.). A mű elsősorban a zsarnokság természetét járja körül, és ehhez csak eszközként használja III. Richárdot (1483-1485), hiszen a szöveg úgy IV. Edwardra (1461-1470/1471-1483), mint VII. Henrikre tartalmaz áthallásokat. A történetben foglalt szereplők bukását nem saját hibájuk, hanem a hatalom Christopher Marlow-i édes mézétől megrészegült, „rémisztően intelligens és fortélyos Richárd” mesterkedései okozzák. Aggasztó a felismerés, hogy az alattvalók bukása emellett egyenes úton következik a hatalom birtokosához fűződő tiszteletükből (35. o.). Hiszen az alattvalók behódolásukkal egyben kiszolgáltatottá is válnak. Ugyanakkor a hatalom – lévén maga is erő²⁵ – természete szerint addig érvényesül, ameddig nála erősebb ellenállásba nem ütközik. Ebből következően szükségszerűen bukásra van ítélve, hiszen természetéből kifolyólag kivívja egy nála erősebb válaszcsoportot – legyen az a tömeg elégedetlensége, pártütők lázadása, (palota)forradalom vagy polgárháború eredményeként egy csata, ahogy az Bosworth-nél (1485) történt. Bár a hatalommal való visszaélésre és a zsarnokság veszélyeire való felhívásában More keresve sem

²⁴ A nevelésre már császárként maga Károly is nagy hangsúlyt fektetett, igaz nem elméleti, hanem kifejezetten gyakorlati, tapasztalati alapokon. Lásd: Ujj Zoltán: A diplomácia iskolája. Miksa főherceg V. Károly német-római császár udvarában (1544-1548). In *Külügyi Műhely* vol. 5. 2023/1-2. sz., 342-362. o.

²⁵ Az erő, hatalom szó görögül a dűnamisz, az erőből haladó, hatalommal működő, állandóan előre törő pedig a dinamikus, éppúgy, mint a hatalom természete. Szabó Árpád: *Periklész kora*. Budapest, 1977, 120. o.

találhatott volna ideálisabb alanyt III. Richárdnál, árulkodó, hogy a szerző nem elégszik meg a zsarnok halálának, a győztes Bosworth-i csatának és a békét elhozó Tudor-dinasztiának a nyugtázásával.²⁶ A zsarnokság természete More-t további műveiben is foglalkoztatja. *Utópiában* például annak ellenszerét a kellő részletességgel lefektetett szabály- és intézményrendszer nyújtja, ahol az állam berendezkedésében, azaz már statikusságában lehetőséget kínál arra, hogy *Utópia* lakosai – többek között a politikai nyilvánosság ellenőrzése és kizárólagossága útján – elejét vegyék a személyek – így a fejedelem és cinkosai – zsarnokságának (erre a szerző az 58. oldalon utal is). Tudniillik, közügyekről a Népgyűlésen vagy Szenátuson kívül – tehát a nyilvánosságot megkerülve – társalogni büntett. A politikai véleményformálás tehát kizárólagosan a lefektetett intézményrendszer keretében lehetséges.²⁷

Az eddigiekből is látható, hogy More mind a *III. Richárd történetében*, mind az *Utópiában* a zsarnokság avagy elvontabban a hatalom természetrajzával foglalkozik, így nem szerencsés, hogy a szerző elemzésében felváltva használja, pontosabban párosítja össze a király, zsarnok(ság), utópia, disztópia, állam kifejezéseket (35-36. o.). Jóllehet mindezen entitások mögött a hatalom – jelen esetben a zsarnokság és az attól való félelem – húzódik meg, önmagukban mást fejeznek ki. *Utópiában*, ami egy harmonikus ezáltal statikus berendezkedés – lévén utópia, nem is lehet más – a dinamikára utaló „állam működésének mechanizmusai” egyszerűen értelmezhetetlen kitétel, hiszen Rafael elbeszélésében nem kapunk igazi politikai konfliktust, ami zavart keltene. Az állam pedig egyszerűen fogalmazva nem más, mint pusztán intézményrendszer, amely sem nem zsarnoki, sem nem jóságos, hiszen meghatározó, de mégis csak keret, semmi más. Az azt működtető emberek avagy a jog teszi zsarnokivá, gondoskodóvá, jólétivé stb. (A gondolat szintén előkerül az 58. oldalon.) Míg III. Richárd konkrét személy, tehát rá szintén zavaró alkalmazni „az ideális állam ellentétéként, nagyon is valóságos disztópiaként” történő kitétel. Egy személy nem lehet disztópia, ahogy ideális állam sem. Főleg, hogy a következő oldalon a szerző ismét királyként, azaz személyként hivatkozik III. Richárdra. Szerencsésebb lett volna, ha az összehasonlítás során a szerző végig a hatalomról vagy a zsarnokságról ír, függetlenül annak alanyától vagy keretétől, és személyt személylyel, míg intézményrendszert intézményrendszerrel vet egybe (ahogy azt teszi az 57-59. oldalakon). Visszaulva az alattvalók hatalom gyakorlója iránti tiszteletére, és arra a kérdésre, hogy mit tehet az ember a zsarnoksággal szemben, különösen nyomasztó More-nak az a meglátása, hogy „a királyok élete [olyan színjáték], amelyben az átlagos alattvalónak csak a néző szerepe jut, és jobban is teszi, ha nem avatkozik bele a folyó darabba, hiszen >>ha nem tudják szerepüket, tönkreteszik a darabot, és ezzel maguknak is ártanak<<” (35-36. o.).

III. A humanizmus védelmében

A humanizmus szellemi erejét, mindent átható újító szemléletét elsőként a fordításirodalom, majd az abból kinövő új értelmezési, módszertani végső soron nyelvfilozófiai, esztétikai, irodalmi kérdésekre adott válaszokban mutatta meg, amelyek utóbb elvezettek a teológia, a jog- és az orvostudomány átértelmezett, felülvizsgált megközelítéséhez is. Nem történt ez másként Erasmus és More esetében sem, akik a korban rendkívül sikeres közös Lukianosz fordításkötetet is kiadtak, amelyben jogászi szemmel More Lukianosz *A zsarnokölő* c. dialógusára válaszoló szónoki beszéde tarthat érdeklődésre számot. Ebben a kiváló imitációs készség mellett, More egész életművén keresztülvonuló, a hatalom

²⁶ Horváth Eszter: A Rózsák Háborúja, i.m.

²⁷ Rigó Balázs: A 16. század három teoretikusa – avagy milyen a jó fejedelem? Összehasonlító forráselemzés a humanista államelmélet szemszögéből. In Themis az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Elektronikus Folyóirata, 2016/június, 117-150. o.

természetére és az önkényuralomra vonatkozó vizsgálatok jellennek meg (40-41. o.).

Az *Utópiában* előkerülő további tematikai azonossághoz szolgál kitűnő adalékként az az Erasmus *Adagiájára* (első kiadás 1500) való utalás, amelyben a szólásgyűjtemény első darabja a „Barátok között minden közös” mondás. Ezt boncolgatva Erasmus a továbbiakban a vagyonszövetséget az emberi boldogulás kulcsának nyilvánítja és megállapítja, hogy jó emberek között szükségszerűen mindennek közösnek kell lennie. „Az *Utópia* legradikálisabb gondolata hangzik el Erasmus szövegében: az ideális állam csak a magántulajdon eltörlésével valósítható meg, amire antik és keresztény példák és tekintélyek is hozhatók” – húzza alá Maczelka Csaba (43. o.).

Az *Utópiával* megegyező évben, tehát 1516-ban látott napvilágot Erasmus *A keresztény fejedelem neveltetése* c. munkája, ami tekintve az addigra már bő másfél évtizedes közös munkát és barátságot, nem is meglepő. Jóllehet témájában, a hatalom természetében, az emberek ideális viszonyaiban vagy a jó politika mibenlétében, azokról való mondanivalójában a művek hasonlóak és hatnak is egymásra, – mint fent utaltunk rá – nem tartjuk szerencsésnek, hogy az ideális fejedelem alakját az ideális állammal állítja párhuzamba a szerző (43. o.). Továbbra is pontosabb volna hatalomról, politikáról, tehát eggyel absztraktabb szintre emelni a párhuzamosságot, mivel a személyeket – uralkodókat – és intézményeket – államformákat – a hatalomgyakorlás merőben eltérő megvalósulása, kerete miatt nem igazán érdemes egymás mellé helyezni. Hiszen az erős uralkodó személye – legyen akár jó, akár zsarnok – mellett az intézményrendszer eltűnik, mivel minden személyes irányítás alá kerül. Míg az erős intézményrendszerben az uralkodó csak alkalmazkodik a berögzült intézményi keretekhez, szokásokhoz. Itt jegyezzük meg, hogy sajnálatos módon az egyébként kitűnő munkába, éppen *A keresztény fejedelem neveltetése* c. mű kapcsán egy szarvashiba is becsúszott, ti. hogy a szerző a fenti munkát az 1503-as *Enchiridionnal* összetéveszti (66. o.). A két mű között a hasonlóságok ellenére, jelentős különbséget láthatunk, a legfontosabb, hogy a korábbi egy közember számára íródott és jelentős mértékben teológiai munka, míg utóbbi a leendő V. Károly német-római császárnak írt fejedelmi tükör.²⁸

Maczelka Csaba munkájában a skolasztika és az északi humanizmus, illetve ezek irodalmi, nyelvfilozófiai és -használati kérdésekben lecsapódó megközelítésmódjai mint a humanistákat leginkább foglalkoztató problémák magától értetődő módon többször előkerülnek. Tömören és az árnyalatoktól most eltekintve, a skolasztikát az általános elvont és sok esetben magáért való elméletek, fogalmak, míg a humanizmust a hasznosságra törekvés, a konkrét fogalmak, jelenségek gyakorlati alkalmazása hajtotta. Természetesen az, hogy egy-egy szerző, tudós író hova sorolható már a korban sem volt teljesen egyértelmű, hiszen ahogy az idő haladt előre, úgy változtak a körülmények is. Számunkra a filológiai és irodalomelméleti viták elsődlegességét elismerve, mégis az a fontos, hogy észben tartsuk, hogy More gyakorló jogász is volt, így a mindennapjai vitatkozással, érveléssel teltek. Jóllehet More életrajzában az első helyeken említik jogász karrierjét, a jogász érvelés és szövegalkotás módszere elsikkad az irodalmi nézőpont mögött, még akkor is, ha egy helyen törvényszéki beszéd szabályaira történik utalás (46. o.). Így Maczelka Csaba okfejtésében főként a skolasztika-humanizmus vita áll előtérben, tehát az az írói dilemma, hogy mennyiben használhat elvont fogalmakat, és mennyiben írhatja le konkrét fogalmakkal a pontos valóságot.

Jogászként viszont More mind az íratlan vagy írott szokásjogi, mind a tételes jogi normáknak úgyis mint általános érvényű fogalmaknak feleltetett meg konkrét történeti tényállásokat, azaz munkája során lényegét tekintve mind a skolasztikus, mind a humanista érvelést alkalmaznia kellett, mégpedig egyszerre, ahogy az az alább tárgyalandó Dorp-levélből is kitűnik (46-47. o.). Ráadásul tisztában volt azzal, hogy hiába vannak általánosan követett

²⁸ Rigó Balázs: Sir Robert Filmer és a patriarchális államelmélet: Érzelmek, család és a hatalom legitimitációja a kora újkorban. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, PhD-értekezés, 346. Különösen 63-65. o.

szokásjogi vagy tételesen megfogalmazott normák, általános (az ő esetében jogi) fogalmak mégsem léteznek, mert minden eset más és más, és a bírói gyakorlat éppen az általános fogalmakat tölti meg jogi tartalommal. Tehát konkretizálja, egyediesíti őket. Ugyanakkor a *common law*-n, az angol szokásjogon felnőve egyszersmind humanistaként sem állíthatta, hogy a pusztá esetek sokaságából nem lehet levonni általános törvényszerűségeket, tanulságokat. Jóllehet az ideáltípus fogalmát, amit majd a bírói gyakorlat tölt ki tartalommal Max Weberig nem fogalmazták meg, a jogászok mégis nap, mint nap használták és tisztában is voltak annak létevel. More tudatában volt annak, hogy a valóság annál összetettebb, hogy akár esetek sokaságára, akár univerzális fogalmakba sűrítse azt. A világ pontos és logikailag is kikezdetlen megismerése és leírása még neki sem sikerülhetett, ezért az ellentmondást felismerve – legalábbis megérezve – a finom iróniába, a nem mindig ártatlan humorba menekült. Ha már megoldani nem tudja az ismeretelmélet nagy kérdését, legalább nevéssen rajta – gondolhatta.

A *Dorp-levélben* [inkább levelekben, vagy levélváltásban] (1514-1515) és az *Utópiában* kifejtett probléma tehát korántsem csak a tágabb művelődéstörténeti kontextus problémája, hanem More jogászai szocializációjának lényege. Előbbiben Marteen van Dorp (1485-1525), a leuveni egyetem teológia fakultásának professzora a skolasztikusok nevében támadja Erasmus személyét, *A Balgaság dicséretét*, a görög Biblia-fordítást és általa a humanistákat²⁹, amire Erasmus majd More is levélben válaszol, míg utóbbi első könyvének dialógusában More a vitatkozó felek szájába adja a skolasztikusok és a humanisták érveit. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy More esetében a skolasztikus gyökerek, a humanista műveltség valamint a jogászai gondolkodás, tehát az az intellektuális tevékenység, amit szubszumpciónak³⁰ – a konkrét tényállás megfeleltetése az általános normának – hívunk, sűrítve és a maga ellentmondásosságával találkozik egymással (42-53. o.). Tökéletesen megfelel a jogászai értelmezés-, gondolkodás- és nyelvhasználati mód mibenlétének és a köznyelv iránta való kritikájának Maczelka Csaba összegzése a dialektikusokat, grammatikusokat, összességében a skolasztikus módszert követőket illetően. „E példákkal azt igyekszik bizonyítani More, hogy bár a skolasztikus gondolkodók új, önkényes nyelvtani szabályaik és eljárásaik segítségével arra törekszenek, hogy hatékonyabbá tegyék a nyelvet, valójában végletesen eltávolodnak a valós nyelvhasználatától” (49. o.). More pedig jogászként napról napra olyan szövegeket állított elő, amelynek szókincse eltért a hétköznapi nyelvtől. Így a dilemma számára többszörösen átélt tapasztalatból fakadt. Másként megfogalmazva, amit Erasmus és a humanisták, különösen a *Dorp-levélben* a skolasztikusok szemére vetettek, azt More kénytelen-kelletlen, de szakmájaként gyakorolta, erre utal a törvényszéki beszéd jellege a levélnek is (46. o.), míg humanista szövegalkotásai, fordításai, versei és maga az *Utópia* tulajdonképpen a szabadidős tevékenységet jelentették a számára, ahogy arra utóbbi előszavában utal is. Ezt a jelenséget, tehát, hogy új, mesterséges fogalmakat alkot egy szakma, hogy az élő nyelvtől szókincsében is megkülönböztessen bizonyos szakmailag releváns, jelen esetben jogi jelenségeket, nevezzük neologizmusnak. Ami maga is egy mesterséges szó, amit a humanisták feltehetőleg mesterkéltnak tartának, és kitűnő példának arra nézve, amit megvetnek a skolasztika módszerében. A jogi professzióban – és ekként More tevékenységében is – tehát tulajdonképpen a skolasztika-humanizmus vita mind a mai napig szétválaszthatatlanul jelen van.

Különösen nyilvánvaló a jogászai szemléletmód az *Utópia* előszavának híres idézetében: „Mert igaz ugyan, hogy a legfőbb gondom nekem, hogy a könyvben semmi hamis dolog ne legyen, de ha egyszer valami kétes, inkább hazug dolgot állítok, mintsem hazudjam, mert

²⁹ Tóta Péter Benedek.: Kinek se-hol-se-jó? (Az Utópia abszurd dicsérete). In Bényei Tamás – Kroó Katalin (szerk.): Utópiák és ellenutópiák. L'Harmattan, Budapest, 2010, 19-30. o.

³⁰ Horváth Barna: Bevezetés a jogtudományba. Attraktor, Máriabesnyő, 2015, 82-95. o.

inkább akarok becsületes lenni, mint okos.”³¹ A széljegyzetben (*paratextusban*) More arra hivatkozik, hogy a teológia megkülönbözteti a hazugságot a hazug dolog állításától. Maczelka Csaba a hazug dolog állítását az irodalmi fikció körülírásaként tartja értelmezhetőnek és a *Dorp-levélben* megírt költők általi kitalációkkal és hazudozással veti egybe, illetve azonosítja. Ugyanakkor jogásként More nyilvánvalóan tisztában volt azzal, hogy ha valaki szándékosan téves dolgot állít, akkor hazudik, míg ha jóhiszeműen állít valamit, amiről utóbb bebizonyosodik, hogy téves, azaz nem valós állítás, akkor tulajdonképpen csak tévedett. Tehát itt szintén egy jogi problémaként is értelmezhető nyelvi kifejezésmódot látunk, nevezetesen a szándékos, rosszhiszemű hazugságot és tőle megkülönböztetve a jóhiszemű, ám igazságtartalmában valótlan állítást, a tévedést. Hogy az irodalmi fikció önmagában vagy jogilag minősítve tévedés-e, az rendkívül messzire vezető kérdés, főleg, ha a művészetet – benne a szépirodalommal – a valóság utánzásának tartjuk, miközben azt is tudjuk, hogy a költő pl. tudatában van annak, hogy amit ír, az a képzelet szüleménye.

A humanisták nyelvi újításai és az ezek mögött meghúzódó filozófiai alapok további kutatásra ösztönző kérdésekhez vezetnek. A skolasztika és a humanizmus között a nyelvi megformáltságot is tekintetbe véve államelméleti szempontból mi a választóvonal? A világiasabb, humanista esztétika és kifejezésmódok a korai újkor kezdeti modernitásában miben érhetők tetten? Pusztán az ókori történeti példák sokaságán vagy létezik más nyelvi újítás is a kora újkori államelméletek mögött? A humanista kifejezésmód tükröz-e elméletekben vagy intézményekben megjelenő újdonságot, azaz az új nyelvi leírás egyben új realitást is mutat-e vagy pusztán nyelvi, stilisztikai megoldás? A főként klerikusok által művelt középkori jog- és államelmélet humanisták általi művelése között miben rejlik a legnagyobb különbség? A latin nyelvű traktátusok mellett a nemzeti nyelvűek miként jelzik a nemzeti jogi nyelv formálódását? Csak tükörfordítások vagy van mögöttük intézményi realitás is? Kicsit líraiban, megfogalmazva, Isten országából milyen kifejezésformák révén jutunk el az emberek kormányzatáig?

Visszatérve a *Dorp-levélre*, minthogy a későbbi tudományosságban nyilvánvalóvá vált, hogy mind az általános fogalmakra, ezáltal az általánosításra, úgy az egyedi jelenségekre, tapasztalatokra szükség van, ekként érte el More levele is *Dorp* és Erasmus között a vita rendeződését, azaz a két irányzat és személy valamiféle közös nevezőre hozását, még akkor is, ha az *Utópia* egyértelmű állásfoglalás az északi humanizmus mellett.

IV. Az Utópia

Már eddig is láttuk, hogy az Utópia több szálon kapcsolódik az eszmetörténeti kontextushoz, amely szűk értelemben a *Dorp-levélben* vázolt stilisztikai, fogalomhasználati, grammatikai, dialektikai kérdéseket, míg tág értelemben magát az északi, keresztény humanizmust jelenti. Ugyanakkor, éppen More fent már érintett korábbi művei, valamint az 1518-as kiadásokban publikált epigrammák mutatják meg, hogy az Utópiában foglaltak művelődéstörténeti kontextus nélkül is azokat a kérdéseket feszegetik, amelyekre More személyes érdeklődése irányul (53-59. o.). Így a VIII. Henrik koronázására írt *Köszöntődal* (*carmen gratulatorium*), amely a szerencse forgandóságát, a jó uralkodó személyes tulajdonságait, egyben ezeknek a tulajdonságoknak való megfelelésre történő felhívást járja körül. A *hatalomvágyról* című (243. számú) epigramma a kora újkori háborúskodás és a külpolitikai tanácsadás kritikáját fejt ki, egyben hitet tesz az Erasmus-féle örök béke gondolata mellett. A *Mi a legjobb államforma?* című (198. számú) epigramma politikai jelentősége

³¹ Morus: i.m. 8. o.

nyilvánvaló, a benne megfogalmazott állítás pedig az Utópiával összevetve nem is meglepő, ti. a hatalmat intézményesen, jelen esetben szenátus közbeiktatása révén korlátozni kell. Más megfogalmazásban, More a személyes hatalom intézmények útján való korlátozottságát vallja. Az epigramma és az *Utópia* alapján akár a vegyes államforma is levezethető, az azonban teljességgel bizonyos, hogy More szerint az uralkodók személyes hatalmát minden esetben korlátozni szükséges, mivel nagy a kísértés, hogy zsarnokság jön létre. A politikai, jogi-társadalmi kérdésekről, az ideális uralkodóról More több mint egy tucat epigrammát írt, amelyek Maczelka Csaba megfogalmazásában tulajdonképpen lábjegyzetet kínálnak a híres munkához (59. o.), így azok elemzése már önmagában is érték, az *Utópiával* történő összevetésük pedig lehetővé teszi, hogy megpróbáljuk rekonstruálni az *Utópia* mennyiben a korabeli angol társadalom és politika valós kritikája és mennyiben a képzelet szüleménye.

Jóllehet a kötet *Epilógus* előtti, utolsó szerkezeti egységében Maczelka Csaba az *Utópia* keletkezés- és kiadástörténetét, a címet, a kétkönyves szerkezetet és a kiegészítő elemeket járja körül, a fejezet fő mondanivalója két téma köré csoportosul. Ezek egyike az *Utópia* fiktív avagy a valóságot tükröző jellege, másik pedig az utolsó alfejezetben taglalt északi humanizmussal való kapcsolata. Az előbbi három alfejezetben foglaltak bár kétségtelenül informatív, az elemzések alaposágát mélyítő részek, különösen kiváló például a különféle kiadásokban található kiegészítő elemek összegzése (68. o.), a jogász olvasat számára mégiscsak kötelező metaadatok. A fikció-valóság párhuzam viszont annál izgalmasabb. Mivel az északi humanizmust Morton érsek kapcsán részleteiben is tárgyaltuk, most az *Utópia* valóságtartalmát járjuk körbe.

A fő kérdés, ami már a kortársakat is foglalkoztatta, hogy az *Utópia* mennyiben elmélet, fikció, kitalált történet, ha úgy tetszik utópia, bár ezt a fogalmat More művére vetíteni anakronizmus lenne, azaz mennyiben egy elképzelt, netán vágyott állam, ami elszakad a korabeli Anglia jogi-intézményes vagy More életének eseménytörténeti valóságától. Mivel a korban még nem vált el az államelmélet, a politikai filozófia, a politikaelmélet, a politikai eszmetörténet,³² sőt ma is nehéz elválasztani őket³³, még akkor is, ha olvasás közben érezzük, hogy hol vannak a súlypontok és mik az eltérések az egyes tudományterületekről érkező szerzőknél, így More esetében ezt az elválasztást a valóság-fikció, azaz Anglia-Utópia vonalán kell megkísérelnünk, ha nem csak vagy elméleti, elképzelt, fiktív avagy az életrajzi adatok alapján pusztán leíró műként akarunk rá tekinteni. Mindazonáltal az *Utópia* hatása eltúlozhatatlan. Így hiába nem létezett olyan intézményesült hatalom, azaz állam, mint *Utópia*, és természetesen ma sem létezik, hiszen ezért vált műfajt jelölő terminussá, illetve az utópizmus révén filozófiai fogalommá, mégis akár igény, akár képzelet szintjén megjelent és mind a mai napig megjelenik. Gondoljunk csak a filmekre, számítógépes játékokra, hogy kivételesen ne csak az irodalomban jelenlévő műfajról essék szó, az utópiák disztópiává válása³⁴, mind a műfajukat, mind a tartalmukat, példának okáért az elnyomó, totális államot tekintve pedig külön elemzés tárgya lehetne, akár jogászai oldalról is.

A műfajt illető általános és jogászai megjegyzésként megállapíthatjuk, hogy az *Utópia* első olvasatra nem más, mint egy gondolatkísérlet, hogy milyen lehet egy elképzelt állam és a legjobb államforma. Emellett azonban a mű teljességre törekvő államtan is, mert az állam földrajzi határaitól kezdve az étkezésen vagy akár az építkezéseken át a termelésig, a javak elosztásáig, a társas együttélésig, a hivatalokig, a vallásig mindent leír. Tehát ez a gondolatkísérlet még, ha mai értelemben műfajilag az irodalomtudományba tartozó utópia vagy

³² A politika és az eszmetörténet elválasztásához, elválaszthatóságához lásd különösen: <https://www.ajk.elte.hu/content/szulesnap-interju-schlett-istvan-professor-emeritussal.t.4771>

³³ Bódig Máttyás: Jogelmélet, államelmélet, politikai filozófia. Néhány módszertani összefüggés. In Szigeti Péter (szerk.): Államelmélet, politikai filozófia, jogbölcselet. Országos tudományos konferencia, Győr, 2004. szeptember 3-4, Győr, Universitas-Győr Kht. 2005, 383. o., 145-163. o.

³⁴ Lásd többek között a már hivatkozott Kroó Katalin – Bényei Tamás kötetet.

más nézőpontból akár disztópia³⁵ vagy akár szatíra legyen is, egészen addig megegyezik az államelmélettel vagy politikaelmélettel, tehát az elméleti síkon művelt állammal valló foglalkozással, amíg utóbbiak külön tudományágként ki nem alakultak. Nem véletlenül tartják a modernkori politika- és államelmélet alapművének az irodalomtörténetben méltán elfoglalt helyén túlmenően. Bár More-t követően az utópiailrodalom az idő előrehaladtával erős kapcsolatot mutat a képzőművészetekkel és a szép-, majd a tudományos-fantasztikus irodalommal, sőt a Patyomkin-falvak által fizikai valójukban is megépítik őket, azok hatalommal, politikával való kapcsolata megkérdőjelezhetetlen, hiszen semmilyen író, legyen az tudományos vagy kizárólag fikatív szöveget papírra vető, nem mentes attól a környezettől és annak megtapasztalásától, amelyben alkot.

More művében a valóságot leginkább próbára tevő probléma, hogy fogalmunk sincs, Utópia hol található, és More sem adja meg rá a választ. Az elmélet, a gondolat kísérlet vagy éppen a képzelet játéka szempontjából – attól függően, hogy a súlypont mire esik –, azonban akár mennyire is szeretnénk tudni, irreleváns, hogy Utópia az óceánban hol található, hiszen akár komoly, akár semleges, akár játékos a gondolkodás, az elmében, tehát nem a fizikai térben zajlik. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egyáltalán nincsenek valóság- vagy tapasztalatbéli alapjai egy elképzelt államnak.

Az interdiszciplinaritás jegyében a tanulmány elején jelzett kapcsolódási lehetőségeket figyelembe véve több irányba is elindulhatunk. Ahol az irodalomtudomány a jogtudomány segítségére siethet az éppen annak a nyelvi, esztétikai, művelődéstörténeti formának, determinánsnak a feltárása, amely már a tartalomra is hatással van, így valamivel könnyebb lehet leválasztani a képzelet szüleményét, az elméletet a valóságtól, a háttérben meghúzódó intézményes realitástól. Tehát azokat a nyelvi eszközöket, ahol a tartalom azért lesz az, ami, mert a forma megköveteli, példának okáért, az utazási irodalomban a csodaszamba menő, meseszerű elemek kötelezők. A hétköznapi nyelvben ezt fejezi ki „a messziről jött ember...” közmondásos túlzásba esése. Természetesen ez fordítva is igaz lehet, ha a jogtörténet szolgáltatja azokat a jogi struktúrákat, amelyek meghatározóak egy szerző gondolkodására nézve, gondoljunk egy uralkodóra és annak jogilag szabályozott hatalmára, amit ha átlép, zsarnokká válik. Az azonban, hogy mikor és mitől lesz egy uralkodó zsarnok, részben jogkérdés is, kivéve, ha az uralkodó elhatározza, hogy gazember lesz. Ezért megkerülhetetlen III. Richárd, VII. és VIII. Henrik személyének vizsgálata, amikor More a hatalomról értekezik, avagy a királyi tanács, udvaroncok, tanácsadók szerepének számba vétele a tanácsadásról szóló dialógusban, hogy a teológusok szidalmazása révén az egyház válságáról ne is beszéljünk.

Mivel Maczelka Csaba és a kortársak is a fikció-valóság problémát helyezték előtérbe, elemzésünk végén nem mehetünk el amellett a problémakör mellett, amit az állam- és jogbölcseletben is van, illetve legyen (*sein-sollen*) kérdésköre jelent. Vázlatosan és mivel a jelen írás recenzióként indult, kifejezetten az irodalomtörténeti olvasat és Maczelka Csaba értelmezéséhez adalékként és gondolatébresztőként kínáljuk az alábbi eszmefuttatást. A van a meglévő társadalmi, jogi valóságot jelenti, azokat az állapotokat, amelyeket a jogalkotó adottnak vesz, tehát azt a normarendszert, ami alapján az állampolgárok vagy az alattvalók viselkednek, ahogy a társadalom egy adott pillanatban működik. Ezt az egyszerűség kedvéért hívhatjuk a fennálló szokásjognak is. Ehhez képest amikor a jogalkotó jogot alkot, megerősítheti avagy részben vagy egészben megváltoztathatja az addigi viselkedést. Ez a legyen, mivel elrendeli, hogy a jövőben milyen magatartás a kívánatos. Ez akkor is a legyen, ha éppen a fennálló magatartást erősíti meg, hiszen elrendeli, hogy a továbbiakban is úgy legyen, ahogy eddig. A fennálló állapotok tehát a valóságot jelentik, míg a legyen nem más, mint egy elképzelt jövőbeli viselkedésösszesség, ami a jogalkotó, az uralkodó fejében megszületett. More jogászként, jóllehet a *sein-sollen* problémaköre még sokáig nem képezte a

³⁵ Tóth J. Zoltán: Utópia vagy eszményi társadalom? (Megjegyzések Morus Tamás művéhez). In Jogelméleti Szemle 4. évf. 2003/1, 1-9. o.

jogtudományi vizsgálódások tárgyát, ezzel a kettősséggel és látásmóddal tökéletesen tisztában volt, hiszen az mindennemű jogi kodifikáció, de akár bírói ítélet immanens része. A felek a bíró ítéletétől fogva valamiképpen, tehát ahogy a bíró a tényállást alapul véve elképzelte majd ítéletében elrendelte, viselkedni kötelesek. A bíró ezzel előbb a valóságot veszi figyelembe, ezután pedig elképzeli, hogy milyen legyen a felek magatartása.

Ha az Utópiát és a korabeli Angliát nem az irodalomtudomány fikció-valóság, fabula-deszkripció szemüvegén, hanem a *sein-sollen* fogalompárján keresztül vizsgáljuk, tehát akként, hogy More Anglia valóságára alapítva elképzeli, hogy milyen legyen a legjobb államforma, akkor talán közelebb juthatunk ahhoz, hogy mi a valóság és mi a fikció az Utópiában. Hiszen azon szöveghelyek esetében, amelyek az elképzelt Utópiában vágyott jelenséget írnak le, joggal feltételezhetjük, hogy More legyenként utal rájuk, míg amikor az első könyvbéli dialógusban Anglia ostorozott állapotait pl. a sokat idézett juhokat ócsárolja, akkor a bekerítést, azaz a létező valóságot írja le és ítéli el. Természetesen nincs mindig ilyen egyszerű dolga a kutatónak. Ugyanakkor alapos társadalomtörténeti kutatások birtokában a történeti valóság feltárásával és a szöveg összevetésével talán közelebb juthatunk ahhoz, amit More látni szeretett volna Angliában. Azaz, hogy milyen legyen a legjobb állam. Erre a szándékra a legegységelműbb példa az Utópia végén található. „Sok olyan dolog van a seholszigetiek államában, amit mifelénk is szeretnék látni. De alig remélem!”³⁶ [Ti. hogy bekövetkezik.]

A műben az irodalomtudomány számára valóság-képzlet, avagy a jogtudományban *sein-sollen* jelleget további árnyalatokban viszontláthatjuk. Ezek az árnyalatok nem feltétlenül módosítják, inkább mennyiségükkel erősítik azt a játékot, amit More az olvasóval játszik, miszerint minél inkább elemezzük a szöveget, annál több csavart, ellentétet, egymást kizáró értelmezést kapunk. Ezek egyike lehet az, ha a címben szereplő, az olvasónak mankóként szolgáló üdvös/mulattató, illetve hasznos/választékos fogalompárt nézzük. Talán nem esünk a túlzott interpretáció csapdájába, ha megállapítjuk, hogy üdvös és hasznos az lehet, ami valóságos, míg mulattató és választékos, ami elképzelt. Ez alapján a legjobb államforma, ami mivel még nem valósult meg, csak a képzlet szüleménye, azaz mulattató lehet. Újabb csavar, hogy More bár Anglia kapcsán a valóságot írja le, mégis érződik a panaszkodás, az, hogy legszívesebben megváltoztatná (legyen). Miközben Utópiát úgy írja le már-már legyenként, hogy tudjuk, nem létezik, és nem is létezhet, hiszen képzlet szüleménye.

Szintén a valóságot erősíti mindaz a költemény, epigramma, korábbi mű, amelyet fent már érintettünk. Hiszen, ha nemcsak az Utópia látszólag elképzelt világában létezik egy probléma, hanem az életrajzból világossá válik, hogy már az Utópia megszületése előtt foglalkoztatta More-t, akkor annak több valóságbeli alapja kell, hogy legyen, és Maczelka Csaba művéből tudjuk, volt is, mint ha kizárólag az Utópiát olvasnánk. Sőt, a teljes szövegre jellemző kettősség, kétértelműség a lapszéli jegyzetekre is érvényes. Ezek utalhatnak az alapfikcióra, vagy az értő olvasó szemével társadalomkritikára is. Ezzel serkentve elő a szöveg irodalmi jellegére történő figyelemfelhívást avagy a valósággal való összevetést (83-85. o.).

Bár nem a van és legyen fogalompárra gondolt, annak létjogosultságára szintén alkalmazható Maczelka Csaba értékelése, miszerint az Utópia „a második könyvében ábrázolt elméleti modellt ütközteti az első könyv és a végszó révén a reálpolitika világával is.” (72. o.) Sőt, a fogalompár alapján láthatjuk, hogy többet is tesz ennél. Nemcsak ütközteti, hanem alakítani is akarja szeretett Angliáját. Tehát, hogy milyen legyen, azzal szemben, ami van. A van és legyen fogalompár azonban azt is megmutatja, hogy annak ellenére, hogy az utalások, hivatkozások Platón *Államára* mind More-tól, mind a kiegészítő szövegek szerzőitől (70-72. o.) egyértelművé teszik a kapcsolatot a két mű között, egy óriási különbség van köztük. Nevezetesen az, hogy mivel az Utópiában hangsúlyos a kortárs társadalomkritika, ezért részben a valóságot írja le, míg Platóné *Állama* a *Törvényekkel* ellentétben, teljes mértékben fikció (73.

³⁶ Utópia 142. o. idézi Maczelka Csaba. 71. o.

o.). Talán utóbbi különbséget jobban artikulálni lehetett volna, még ha a végkövetkeztetésből ki is olvasható.

Annál is inkább gondolhatunk arra, hogy More műve sokkal kevésbé ártatlan, mint amilyen mulattató, tehát hogy a legyen, a fennálló állapotok megváltoztatására irányuló szándék, a kritika milyen erős, ha – a tanácsadásról szóló dialógus vagy More és a többi humanista életét megvizsgálva – látjuk, hogy a tudás által a klasszikus és keresztény hagyományokat ötvöző elméleti modellt, az északi humanizmus dilemmáját nem tudták a politika gyakorlatába átültetni, mivel az megvalósíthatatlan (73-74 o.).³⁷

Hogy miért kellett More-nak ennyire kétértelművé tennie az Utópiában lévő fikció-valóság értelmezési lehetőségeket, arra az *arcana imperii* fogalma adhat támpontot. A kora újkorban a hatalom gyakorlása, a politikacsinalás az uralkodók, az arra születettek kiváltsága volt. Bár a kora újkori szerzők előszeretettel értekeztek a legjobb államról, a közügyekről vagy a jó uralkodóról, mégis vigyáztak arra, hogy kellőképpen megindokolják műveik megalkotását. Sőt, hogy elkerüljék azt a vádat, hogy az elméleti tudás birtokában maguknak vindikálják a jogot a politikaformálásra. Tehát az *arcana imperii* alapján a politika az uralkodók magánügye és nem közügy, főleg nem a parlamenté. Az Utópiában erről is olvashatunk, igaz éppen ellenkező előjellel, ami önmagában izgalmas értelmezésekre szolgáltat okot, hiszen More tulajdonképpen megkérdőjelezi a politikai jogok gyakorlását. Utópiában ugyanis a parlamenten kívül, azaz magánszemélyekként, magántársaságban még a tisztviselőknek és a fejedelemnek is tilos politikáról társalogni, mert az azt jelenti, hogy zsarnokságra törnek.³⁸

Összegezve megállapíthatjuk, hogy mivel a fikció-valóság, illetve a van és legyen fogalompárok szétválaszthatatlanul, de legalábbis bármelyik oldal melletti érvelésre lehetőséget adnak, More amennyire lehetett előre megvédte magát a támadásoktól, hiszen pontosan tudta, hogy a nyilvános kritikát Henrik nem bocsátaná meg, a politikai ellenlábasai pedig könyörtelenül kihasználnák. A sors fintora, hogy More-nak ezt készségét végül a gyakorlatban is kamatoztatnia kellett. Végzetes perében ugyanis egészen a bíróság ítéletéig kétértelműen nyilatkozott, egyértelműen és őszintén már csak a halálos ítélet birtokában vallhatta meg, vállalhatta fel érzéseit, gondolatait végső soron értékrendjét.³⁹

V. Értékelés

A művet *Epilógus, Melléklet, Kronológia és Irodalomjegyzék* zárja. Előbbiben már a reformáció utáni életműből látjuk a legfontosabb momentumokat, míg a *Melléklet*ben a szerző fordításában az 1518-as bázeli kiadás verses paratextusait. A *Kronológia* a legfontosabb művek felsorolására támaszkodva nyújtja More legfontosabb életeseményeit. Kiemelendő, hogy lábjegyzetek helyett lapszéli jegyzetek, sőt némileg utópikusan ható, QR kóddal ellátott internet elérhetőségek szerepelnek a főszöveg mellett a margón. Bár az URL-linket is tartalmazza a széljegyzet, valóban kényelmes, hogy QR-kóddal akár telefonról párhuzamosan is megnyitható az Utópia egy-egy kritikai kiadása. Remélhetőleg ez a gyakorlat a könyvkiadásban meghonosodik, amennyiben nem a lábjegyzetapparátus teljes kiváltására alkalmazzák majd. Mindazonáltal az évszám tévesztések miatt egy utolsó átolvasásra szükség lett volna, ahogy az is félrevezető, hogy a rózsák háborúját a Lancaster és a Tudor-házak harcának összegzi a szerző,

³⁷ Petneházi Gábor: Utópia vagy reform? Erasmus és a keresztény humanizmus. In Kiss Erika – Zászkaliczky Márton – Zászkaliczky Zsuzsanna (szerk.): Ige-Idők. (A reformáció 500 éve). Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2019, 149-155. o.

³⁸ Morus: i.m. 63-64.

³⁹ Antal Tamás: Az angol esküdtszék fejlődése a közép- és a koraújkorban – a Magna Chartától Morus Tamás peréig. In Jogtudományi Közlöny, 70. évf., 2015/10. szám, 477-486. o.

miközben a York-házzal indult a háború, a Tudorok csak a leendő VII. Henrik révén kapcsolódtak a küzdelembe.

Hogy visszatérjünk a recenzióba hajló könyvajánlás műfajához Maczelka Csaba munkája „...nem kevésbé hasznos, mint amilyen választékos...”, ahol a választékosságot az egyébként igényes nyelvi megformáltságon túl sokkal inkább a tematikai változatosság jelenti számunkra, amely alapján nemcsak irodalom-, nyelv- és művelődéstörténészek, klasszika-filológusok, de jogászok és politológusok is haszonnal forgathatják a csak méretében kis könyvecskét.

Felhasznált irodalom

Antal Tamás: Az angol esküdtszék fejlődése a középkorban és a korai újkorban – a Magna Chartától Morus Tamás peréig. In *Jogtudományi Közlöny*, 70. évf., 2015/10. szám, 477-486. o.

Bódig Mátyás: Jogelmélet, államelmélet, politikai filozófia. Néhány módszertani összefüggés. In Szigeti Péter (szerk.): *Államelmélet, politikai filozófia, jogbölcselet*. Országos tudományos konferencia, Győr, 2004. szeptember 3-4, Győr, Universitas-Győr Kht. 2005, 383. o., 145-163. o.

Chambers, R. W.: *Morus* (ford. Nyilas Vera). Budapest, Gondolat, 1971, 434. o.

Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Könczöl Miklós (szerk.): *Iustitia kirándul: tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*. Budapest, Szent István Társulat, 2009, 270 o.

Fekete Balázs – Molnár András (szerk.): *Iustitia emlékezik: Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, 2020, 288. o.

Fekete Balázs: „Jog és irodalom” Csendes forradalom a magyar jogelméletben? In *Korunk* (Kolozsvár), vol. 31, 2020, 31. évf., 3. szám, 77-86. o.

Horváth Barna: Bevezetés a jogtudományba. Attraktor, Máriabesnyő, 2015, 82-95. o.
<https://www.ajk.elte.hu/content/szulesesnap-interju-schlett-istvan-professor-emeritussal.t.4771>

Horváth Eszter Kata: Száz esztendő múltán is örökzöld – Huizinga Őszi középkorának első teljes magyar fordításáról. In *Újkor.hu – A velünk élő történelem*. <https://ujkor.hu/content/szaz-esztendo-multan-is-orokzold-huizinga-oszi-kozepkoranak-elso-teljes-magyar-forditasarol> (2023) (Utolsó letöltés 2023.09.15.)

Horváth Eszter Kata: A Rózsák Háborúja mint örökösödési háború. In *Külügyi műhely* 5. évf. 2023/1-2. sz. 321-342. o. DOI: <https://doi.org/10.36817/km.2023.1-2.15>

Illés József: *Az újkor alkotmányfejlődés elemei*. (XV. század második fele és XVI. század.) Kilián Frigyes, Magyar Királyi Egyetemi Könyvtár. Budapest, 1898, 5-51. o.

Kelemen Miklós: Az igazgatás személy állománya és a közszolgálati jog történeti fejlődése. In Földi András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2018, 232-

237. o.

Kelemen Miklós: Kormányzás és közigazgatás – a közigazgatás történeti kialakulása, fogalma. In Földi András (szerk.): Összehasonlító jogtörténet. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2018, 193-195.

Króó Katalin – Bényei Tamás (szerk.): Utópiák és ellenutópiák. L'Harmattan, Budapest 2010.

Maczelka Csaba: Egy ember az örökkévalóságnak: Thomas More. Az Utópia előzményei és közege. Napkút Kiadó, Budapest, 2020, Sorozat: UniText 2, pp. 116. ISBN 978 963 263 979 6 <https://napkut.hu/maczelka-csaba-egy-ember-az-orokkevalosagnak-thomas-more-591>

Morus Tamás: Utópia (ford. Kardos Tibor), Európa könyvkiadó, Budapest, 1989.

Morus Tamás: Erősítő párbeszéd balsors idején. Szócs Géza (szerk.), Gergely Zsuzsa (ford.), Szent István Társulat, Budapest, 2004.

Nagy Tamás: Jog és irodalom. Kezdetek és eszmények. In Iustum Aequum Salutare, 2007, 3. évf., 2. szám, 57-70. o.

Nagy Tamás: „S ő levelemre a városunkba jön”, avagy hány életük van a jog és irodalom kutatásoknak? In Fekete Balázs – Fleck Zoltán (szerk.): Tanulmányok a kortárs jogelmületről. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015, 343 o., 115-168. o.

Nigg, Walter: Morus Tamás, a lelkiismeret szentje. Budai Ferences Rendház. [é.n.] 127. o.

Petneházi Gábor: Utópia vagy reform? Erasmus és a keresztény humanizmus. In Kiss Erika – Zászkaliczky Márton – Zászkaliczky Zsuzsanna (szerk.): Ige-Idők (A reformáció 500 éve) Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2019. 149-155. o.

Pintér Károly: Idealizmus, politika és mártíromság: Morus Tamás arcai. A Dunánál, vol. 2, 2002, 33-43. o.

Rácz Lajos: Az udvari embertől a kormányzati bürokrataig. 197-213. o. In uő: Rex et Regnum. Tanulmányok a magyar politikai gondolkodás és kormányzás történetéből. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016.

Rigó Balázs: A 16. század három teoretikusa – avagy milyen a jó fejedelem? Összehasonlító forráselemzés a humanista államelmélet szemszögéből. In Themis az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Elektronikus Folyóirata, 2016/június, 117-150. o.

Rigó Balázs: Sir Robert Filmer és a patriarchális államelmélet: Érzelmek, család és a hatalom legitimációja a kora újkorban. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2020, PhD-értekezés, pp. 346. o.

Rigó Balázs: A Liber Vagatorum és a világi szegényügyi igazgatás kezdetei Strasbourgban (1509-1523) – Szatíra a koldulásról a reformáció előestéjén. In Mezey Barna (szerk.): Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában. Budapest, Gondolat Kiadó, 2021, 361 o., 293-300. o.

- Salisbury, John of: Policraticus (ford. Somfai Anna). Atlantisz Kiadó, Budapest, 1999, 252. o.
- Skinner, Quentin: Machiavelli. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1996. 11-69. o.
- Szabó Árpád: Periklész kora. Budapest, 1977, 120. o.
- Tóta Péter Benedek: Kinek Se-Hol-Se Jó? (Az Utópia abszurd dicsérete). In Kroó Katalin – Bényei Tamás (szerk.): Utópiák és ellenutópiák. L'Harmattan, Budapest, 2010, 19-30. o.
- Tóth J. Zoltán: Utópia vagy eszményi társadalom? (Megjegyzések Morus Tamás művéhez). In Jogelméleti Szemle 4. évf. 2003/1, 1-9. o.
- Ujj Zoltán: A diplomácia iskolája. Miksa főherceg V. Károly német-római császár udvarában (1544-1548). In Külügyi Műhely vol. 5. 2023/1-2. sz., 342-362. o. DOI: <https://doi.org/10.36817/km.2023.1-2.16>
- Vigh Éva: Éthos és kratos között. Az udvari ember a 16-17. századi Itáliában. Osiris, Budapest, 1999.
- Vigh Éva: Baldassare Castiglione és az Udvari ember (Utószó). In Baldassare Castiglione: Az udvari ember. (ford. Vigh Éva), Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2008, 317-344. o.
- Vigh Éva: A barokk színlelés művészete és Torquato Accetto. JATEPress, Szeged, 1997. 5-32. o. In Torquato Accetto: A tisztességes színlelésről (ford. Vigh Éva), JATEPress, Szeged, 1997.